

Historische geografie en stedelijk erfgoedtoerisme

BOUKE VAN GORP

Heeft historische geografie een rol in het cultuurtoerisme in de stad? Mag historisch-geografisch erfgoed¹ zich rekenen tot de marker² van de stad of valt het buiten het toeristische beeld? Leren toeristen iets over de ruimtelijke samenhangen in de stad? Op deze vragen wordt in het onderstaande artikel, mede door voorbeelden uit Maastricht, een antwoord gegeven.

Via de Servaasbrug (1), van waaraf u links het Bonnefantenmuseum van de Italiaanse architect Aldo Rossi ziet liggen, steekt u de Maas over en bereikt u het historische centrum. Delen van de 13e-eeuwse kalkstenen boogbrug zijn nog goed zichtbaar. In de 17e eeuw is de brug ingrijpend verbouwd. [...] De Helpoort (3) met twee robuuste torens is één van de 13e-eeuwse stadspoorten. De bastions (4) zijn onderdeel van de stadsmuren uit de 16e eeuw. Ze dragen grappige namen als Haet, Nijt en Vijf Koppen. Het Faliëzustersklooster (5) heeft een 17e-eeuwse gevel. Het Martinushofje (6) dateert van de 18e eeuw. Dit fragment komt uit de ANWB/VVV stadswandeling door Maastricht.

Deze wandeling is vrij kort (in de hoeveelheid informatie per object). Toch zal het idee van de wandeling iedereen die wel eens een stadswandeling loopt bekend voorkomen. Links en rechts worden wat bouwwerken aangewezen. Enig verband tussen de verschillende gebouwen in de stad lijkt er niet te zijn. Er wordt immers

nauwelijks informatie gegeven over grotere gehelen zoals straten, grachten, wijken. In de vakliteratuur over toeristische beeldvorming wordt dit verschijnsel wel atomisering en versnippering genoemd. De aandacht gaat steeds meer uit naar het detail, de geboden informatie is contextloos en de stad is slechts een verzameling losse bezienswaardigheden. De ruimtelijke en historische samenhangen in de stad komen in de huidige toeristische informatie nauwelijks aan de orde.

Toch is ook over die samenhangen wel het een en ander bekend. Historisch-geografen, maar in toenemende mate ook architectuurhistorici, proberen de stad te beschrijven als een samenhangend ruimtelijk geheel, waarmee ze de afzonderlijke gebouwen zowel in de tijd als in de ruimte van een context voorzien.

In dit artikel wordt gebruik gemaakt van de re-

De Sint Servaasbrug in Maastricht.

sultaten van het onderzoek dat is uitgevoerd naar toeristische beelden van historisch-geografisch erfgoed (van Gorp, 2003).

In dit onderzoek is ten eerste getracht een antwoord te vinden op de vraag in hoeverre historisch-geografisch interessante objecten aandacht krijgen in toeristische informatie. Ten tweede werd onderzocht de mate waarin de ruimtelijke samenhang in toeristisch materiaal tot uiting komt. In het verlengde van deze vragen ligt een derde vraag, namelijk of toeristen interesse hebben in ruimtelijke samenhangen en of ze in staat zijn die samenhangen te herkennen. Het onderzoek is gericht op de groep toeristen die belangstelling leek te hebben voor erfgoed: de erfgoedtoeristen. Deze belangstelling blijkt uit het lopen van een stadswandeling, het bezoeken van een monumentaal pand of het lezen van informatiepanelen in de stad. Een bezoek aan de stad dat alleen bestaat uit winkelen of 'terrasjes pikken' hoort hier niet bij.

In het onderzoek is langs verschillende wegen gepoogd op deze vragen een antwoord te vinden. Om inzicht te krijgen in het toeristische materiaal is een inhoudsanalyse van toeristische informatie gemaakt. Om een vergelijking te kunnen maken met het toeristische materiaal is het historisch-geografische erfgoed zelf in kaart gebracht. En tenslotte is een groot aantal erfgoedtoeristen geïnterviewd.

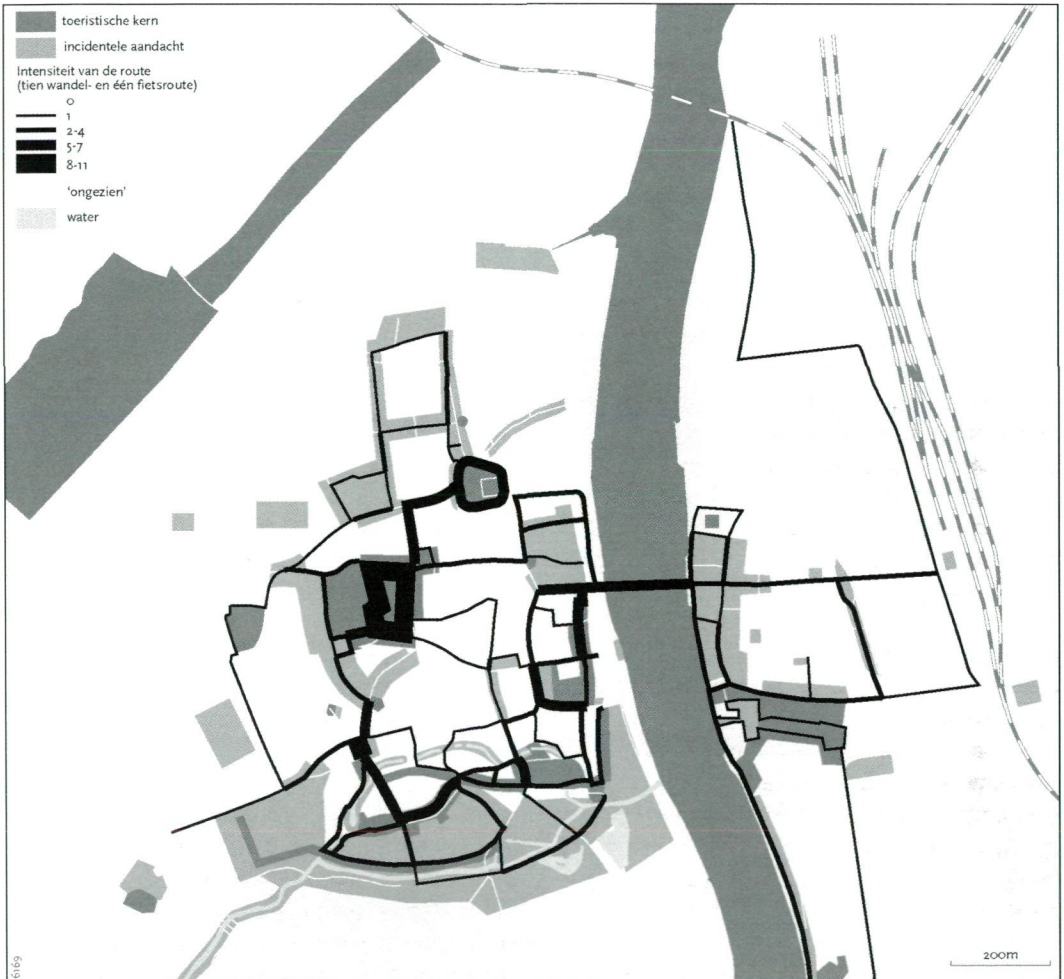
De geanalyseerde toeristische informatie was niet gericht op vakmensen of specialistisch geïnteresseerden, maar op een breed publiek van binnenlandse toeristen met interesse in erfgoed. De inhoudsanalyse bleef beperkt tot gedrukte stadswandelingen, reisgidsen en VVV-brochures over de drie steden Amersfoort, Enkhuizen en Maastricht. Het aanbod verschilde per stad³. In het onderzoek zijn van alle drie steden de ANWB/VVV stadswandeling en een of meer wandelingen uitgegeven door de lokale VVV bekeken. Waar mogelijk zijn ook reisgidsen bestudeerd. Een deel van de wandelingen had een duidelijke thematische opzet (gevelstenenwandeling, vestingwandeling).

HOE BEWEEGT EEN TOERIST ZICH DOOR DE STAD?

Om vast te kunnen stellen welke objecten of stadsdelen centraal staan in het toeristische beeld van de stad is gewerkt met een ruimtelijke vertaling van de interpretatie van het begrip *tourist gaze* door McGregor⁴ (2000). De *tourist gaze* wordt wel vertaald als de dominante blikrichting (Van der Vaart 1998), het is de manier waarop de toeristen naar een stad of gebied kijken. Uitgangspunt van (het ruimtelijke model van) de *tourist gaze* is dat toeristen de door hen aangeschafte toeristische informatie volgen. Op basis van wat er dus in stadswandelingen, reisgidsen of VVV-brochures staat, is het mogelijk om te 'voorspellen' waar toeristen in de stad zullen komen en waar niet. Op basis van de informatie, afgebeelde objecten en voorgestelde routes in de gidsen is de stad onder te verdelen in drie zones:

- toeristische kernen;
- zones van incidentele aandacht;
- ongeziene zones.

De toeristische aandacht concentreert zich op toeristische kernen, die veelal liggen om of nabij de markers. Een groot deel van de toeristische informatie besteedt aandacht aan objecten in deze kernen. Bovendien doet het merendeel van de voorgestelde routes deze kernen aan. Zones van incidentele aandacht zijn die delen van de stad waarin slechts enkele objecten door een enkele stadswandeling onder de aandacht worden gebracht. Deze zones verbinden over het algemeen de verschillende toeristische kernen met elkaar. Alles wat buiten de toeristische kernen en de zones van incidentele aandacht valt, blijft ongezien. De toeristen worden door de informatie niet naar deze delen van de stad geleid. Het Maastrichtse toeristische kerngebied, zoals dat volgt uit de inhoudsanalyse van de genoemde toeristische informatie, is afgebeeld in onderstaande kaart. Op deze kaart is duidelijk zichtbaar dat de toeristische aandacht zich concentreert op de Maastrichtse Maasoever. Daarbinnen beperkt

Toeristisch kerngebied van Maastricht. Het toeristisch kerngebied van Maastricht zoals dat volgt uit de inhoudsanalyse van de stadsgidsen. Uit het kaartbeeld blijkt duidelijk een ruimtelijke selectiviteit in de toeristische aandacht. Bron: Van Gorp (2003), getekend door M. Ganzeveld, Kartlab Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht.

de aandacht zich vooral tot het gebied tussen Vrijthof, Markt, Maas, 2e stadsmuur en Bonenfantenstraat - Bouillonstraat. Toeristen wordt dus slechts een beperkt deel van de stad getoond.

Een vergelijking van de plattegrond van de toeristische aandacht met de historisch-geografisch interessante objecten (of plaatsen) laat zien dat slechts een deel hiervan zich heeft weten te verzekeren van meer dan incidentele aandacht in de stadsgidsen⁵. Dit zijn veelal bouwwerken die ook om andere redenen al een 'erkende cultuurhistorische status' hebben zoals middeleeuwse kerken, stadsmuren en stadhuizen. Het voorbeeld van Maastricht volgend: de Sint-Servaaskerk, de Onze-Lieve-Vrouwe-basiliek en de Helpoort maken deel uit van de toeristische kernen, het Bassin krijgt slechts incidentele aan-

dacht. De stadswijken en uitbreidingen uit de 19e en begin 20e eeuw en nog herkenbare fabrieken uit dezelfde periode blijven daarentegen ongezien⁶.

ATOMISERING OF OVERZICHT?

Historisch-geografisch 'erfgoed' heeft geen grote rol in toeristische wandelingen. Vinden historisch-geografische inzichten, bijvoorbeeld over de ruimtelijke ontwikkeling van de stad, wel hun weg naar de toeristische informatie? De geconstateerde atomisering en versnippering doen vermoeden van niet. En inderdaad, in de onderzochte stadsgidsen richt de aandacht zich vooral op individuele objecten en vooral op gebouwen. Veel minder wordt er informatie gegeven over 'lijnen' en 'patronen'. Als er informatie gegeven wordt over straten (lijnen) dan is deze vaak beperkt en alsnog objectgericht. Er wordt dan bijvoorbeeld gemeld dat er aan die specifieke straat veel leuke geveltjes te vinden zijn. Zo luidt de toelichting op de Stokstraat in Stadswandeling Maastricht *een straat met exclusieve winkels. Overigens ontdekt u in deze straat een aantal decoratieve huizen met aardige gevelstenen. Let u eens op huis nr. 11: 'Nous desiron la paix' 1790; nr. 14: 'In de rode poort' 1739; nr. 17 in Lodewijk XV stijl 1740-1770; nr. 28 'In den steenen Bergh' 1669 en nr. 37: 'In den Swaen' 1774.*

Patronen en ruimtelijke samenhangen worden over het algemeen noch (h)erkend noch beschreven door de stadsgidsen. Niet alleen de aandacht is objectgericht, ook de informatie die gegeven wordt bij objecten is sterk gericht op het object zelf of details ervan. De informatie heeft vaak betrekking op het uiterlijk en het interieur. Verbanden (ruimtelijke of historisch) met andere objecten of verschijnselen in de stad worden in de informatie nauwelijks gelegd. Het gemis aan samenhang wordt meestal niet gecompenseerd in de algemene inleidingen, want ook die bieden zelden het overzicht dat nodig is om alle losse bezienswaardigheden in de stad te 'plaatsen'. Enkele inleidingen besteden wel aandacht aan de historie van de stad,

maar die inleidingen hebben dan vooral een opsommend karakter. De inleidende teksten zijn bovendien niet historisch-geografisch van aard: de ruimtelijke ontwikkeling van de stad en de ruimtelijke en historische relaties tussen objecten blijven buiten beschouwing. Hetzelfde geldt ook voor de informatie over objecten in de stad: het historisch-geografische perspectief ontbreekt. Illustratief hiervoor is de informatie die door verschillende routes gegeven wordt bij de Servaasbrug. De Toeristische gids van het VVV vermeldt slechts: *Servaasbrug (1280-1289) monumentale brug en een van de oudste van Nederland.* De brug blijkt voor Nederland dus heel bijzonder te zijn (want een van de oudste), maar de betekenis van de brug voor de stad is onduidelijk. De Fietsroute in de omgeving van Maastricht vertelt niet veel meer: *Deze Maasbrug is gebouwd einde 13e eeuw ter vervanging van een houten brug. Aan de zuidzijde ziet u een beeld van St. Servaas. Maastricht kent al sinds de Romeinse tijd een brug. Aan deze oversteekplaats dankt Maastricht haar naam.* De ruimtelijke aspecten van de brug komen weer niet aan de orde. Ook in de toelichting op de burg in de Ars Sacra wandeling, de Marco Pologids en de Promenade in Wyck blijven deze buiten beschouwing, al noemen de beide eerstgenoemde wel de voorganger van deze brug en zijn plaats. Enige ruimtelijke contextinformatie is alleen te vinden in de toelichting die de Vestingwandeling geeft. Deze contextinformatie is direct verbonden met het thema van de wandeling: de vestingwerken. *Deze brug was tot in de vorige eeuw de meest noordelijke vaste oeververbinding over de Maas en vormde één van de redenen waarom Maastricht voor machthebbers zo'n begeerd bezit was. Zij was vroeger de enige verbinding tussen de twee delen van de vesting, die op de beide oevers van de rivier was gelegen. De laatste boog van de brug aan Wyckse zijde bestond vroeger uit hout en kon in oorlogstijd zo nodig worden weggenomen.* Hier wordt dus wel iets verteld over het belang van de brug voor de stad. In geen van de stadswandelingen of reisgidsen komen echter de ruimte-

lijke relaties van de brug met de stad aan de orde. Daarbij kan gedacht worden aan de plaats van de eerste brug en een verklaring daarvoor, de plaats van de tweede brug, de verklaring voor de verschuiving en de gevolgen daarvan voor de handelsroutes door de stad. Deze vanuit historisch-geografisch oogpunt relevante informatie wordt dus niet verteld.

Al met al heeft slechts een beperkt aantal historisch-geografisch interessante elementen een plaats weten te veroveren in de toeristische kernten. De rest krijgt slechts incidentele aandacht of blijft geheel ongezien. Daarnaast wordt er zelden historisch-geografisch relevante informatie bij objecten of de stad als geheel gegeven. Dat de rol van historische geografie in de totstandkoming van toeristische informatie zo beperkt blijft, is niet alleen te wijten aan een gebrek aan kennis of belangstelling bij de makers van toeristische informatie. De historisch-geografen zelf zijn ook 'schuld' aan deze situatie. Op de eerste plaats lijken geografen in het algemeen niet zelf betrokken bij het opstellen van toeristische informatie. Ze zien het blijkbaar niet als hun taak of roeping om het brede publiek van (erfgoed)toeristen te informeren. Dit is al eerder geconstateerd, onder andere door Van der Vaart (1998). In de tijd dat het toerisme op kwam en er dus behoefte ontstond aan regiobeschrijvingen, ruilden veel academisch geografen de ideografische traditie in voor de *spatial analysis*. Daarmee konden ze weinig betekenen voor de makers van reisgidsen. Historisch-geografen hielden wel een ideografische werkwijze, zij zijn in Nederland echter steeds meer beleidsgericht gaan werken.

Verder ontbreekt het aan historisch-geografische studies waarop de makers van toeristische informatie zich zouden kunnen baseren. Van Amersfoort, Enkhuizen en Maastricht bestaan geen overzichtswerken die de ruimtelijke ontwikkeling van de stad in de loop der tijd beschrijven. Er zijn wel historisch-geografische studies, maar die richten zich meestal op een bepaald thema en/of periode. De meeste litera-

tuur over de historische en ruimtelijke ontwikkeling van deze steden is historisch of kunsthistorisch/stedenbouwkundig van aard. Ook ontbreekt het aan historisch-geografische erfgoedinventarisaties en -beschrijvingen van deze steden.

Waarom zouden historisch-geografen een grotere rol moeten spelen in het maken van toeristische informatie? Voor het vakgebied zelf zou het goed zijn als meer mensen geïnteresseerd en verwonderd raken over het historisch-geografisch verhaal en erfgoed. Maar daarnaast kan het historisch-geografisch perspectief verdieping geven aan de bestaande toeristische informatie. De meeste informatie in stadsgidsen is 'versnipperd'. De stad wordt gepresenteerd als een verzameling losse bezienswaardigheden. Historische geografie biedt een verdieping door in te gaan op samenhangen tussen bezienswaardigheden, door te laten zien dat niet alles toevallig op zijn plaats terecht is gekomen en door aandacht te besteden aan de ruimtelijke ontwikkeling van een stad. Daar komt bij dat, voor zover bekend, er nog nooit een onderzoek is gedaan naar de daadwerkelijke interesse(n) van erfgoedtoeristen. Mogelijk zijn ze ook geïnteresseerd in historisch-geografisch informatie. Het staat allerminst vast dat toeristen liever horen uit hoeveel bogen de Servaasbrug bestond dan dat deze brug noordelijker ligt dan zijn voorganger en waar dat nog aan te zien is. In dit opzicht is het bemoedigend te noemen dat de respondenten uit het onderzoek (zie hieronder) als groep net zo geïnteresseerd leken te zijn in 'hoe de stad in elkaar zit' (ruimtelijk) als in 'hoe de stad ontstaan is' (historisch) (Van Gorp, 2003). Deze vraag maakte deel uit van de enquête, die gebruikt werd om inzicht te krijgen in de historisch-geografische kennis en belangstelling van de toeristen.

Een laatste argument voor meer historisch-geografische inbreng in toeristische informatie is het feit dat toeristische aandacht voor objecten bij kan dragen aan het behoud ervan. Door een prominente plaats in het toerisme van de stad,

kan een element een welhaast onaantastbare status krijgen, waarmee sloop van het object ondenkbaar wordt. Deze status is echter voorbehouden aan een select groepje *markers*, die een symbool worden voor het toerisme van de stad. Voor andere elementen betekent een positie binnen de toeristische kernen tenminste een eerste kennismaking van toeristen met het element en met de historisch-geografische benadering van de stad. Uit die eerste kennismaking volgt voor een deel van de toeristen wellicht een waardering en diepere interesse voor het element of voor historisch-geografisch elementen in het algemeen.

Om te achterhalen wat het 'historisch-geografisch besef'⁷ van een breed publiek van algemene erfgoedtoeristen wel was, is in de drie steden een enquête onder deze toeristen uitgevoerd. In de zomer van 2002 zijn in elk van de drie onderzochte steden 75 toeristen ondervraagd. De enquête bevatte kennisvragen, gericht op het zien van verbanden tussen objecten (historisch-geografisch erfgoed) in de stad. Deze vragen waren goed te beantwoorden door mensen met enig historisch-geografisch besef. Daarnaast waren er ook attitudevragen, gericht op erfgoedtoerisme in het algemeen, en enkele vragen naar persoonskenmerken opgenomen. De kennisvragen hadden de vorm van gesloten vragen, de respondenten moesten de juiste combinaties bij elkaar zien te vinden (zie voor meer details Van Gorp, 2003). De respondenten scoorden niet hoog voor de kennisvragen. Gemiddeld genomen vulden ze iets meer dan 50% van deze vragen correct in. Het viel de respondenten niet eenvoudig om de combinaties te zoeken. Ze leken duidelijk niet gewend aan het denken in verbanden. Hun historisch-geografische kennis van de stad of van elementen in de stad moet dus als beperkt worden beschouwd⁸. Gekoppeld aan het ontbreken van het historisch-geografisch perspectief in stadsgidsen betekent dit dat erfgoedtoeristen nauwelijks kennis zullen maken met historisch-geografisch erfgoed tijdens hun bezoek aan een stad.

CONCLUSIE

Historische geografie speelt een marginale rol in de toeristische informatie. Veel historisch-geografisch interessante objecten blijven ongezien en de informatie besteedt weinig aandacht aan de ruimtelijke (en historische) context. Erfgoedtoeristen, op hun beurt, hebben weinig kennis van historisch-geografische aspecten van de stad die ze bezoeken. Ze zien geen ruimtelijke verbanden of patronen. Daarmee is echter niet gezegd dat ze geen interesse zouden hebben in deze verbanden, dat ze ook niet graag inzicht krijgen in de plaats die ze bezoeken.

Het is aan historisch-geografen om hun enthousiasme voor hun vakgebied en hun erfgoed ook over te dragen op toeristen. Als historisch-geografisch interessante objecten niet als toeristische bezienswaardigheden worden gepresenteerd, weten toeristen niet dat deze bestaan en de moeite van het bezoeken waard zijn. Het historisch-geografisch erfgoed dat geen plaats heeft in het toerisme, loopt de kans om in de anonimiteit te verdwijnen. Er kan niet verwacht worden dat veel mensen in de bres springen voor een bedreigd object dat ze niet kennen.

Historical geography and heritage tourism

This article is based on research on the position historical-geographical objects and structures hold in tourist images. Empirical evidence from Amersfoort, Enkhuizen and Maastricht shows that a historical-geographical perspective is only marginally present in tourist information. In the present article the important tourist and heritage town of Maastricht is used as a case-study. Most tourist information is characterised by fragmentation and a strong focus on individual buildings. Information on the spatial development of the town could add to the quality of heritage trails, as well as add to the possibilities for orientation. Historical-geographers in The Netherlands should use their enthusiasm and knowledge to interest heritage tourists for historical-geographical narratives and heritage.

NOTEN

- 1 In dit artikel wordt de volgende definitie gehanteerd: inrichtingselementen uit vroegere landschappen die in onderlinge samenhang een beeld geven van stedelijke en niet-stedelijke cultuurlandschappen uit het verleden en die daarom het behouden waard worden geacht (Van Gorp, 2003; p. 30).
- 2 Een *marker* staat symbool voor wat een gebied toeristisch gezien te bieden heeft (Van Gorp, 2003; p. 51). Veelal betreft het een object, maar het is mogelijk ook etenswaar, klederdracht of gewoonten. Bekende voorbeelden van *markers* zijn de Eiffeltoren voor Parijs en de Big Ben voor Londen. Ook kleinere steden hebben hun *markers*.
- 3 In de bronnenlijst bij dit artikel zijn de geanalyseerde gidsen van Maastricht opgenomen. Voor de bestudeerde toeristische informatie uit de beide andere steden zie Van Gorp, 2003.
- 4 Waar het begrip *tourist gaze* in de oorspronkelijke betekenis vooral een inhoudelijke invulling krijgt – de stad wordt gepresenteerd als romantisch, of als kunsthistorisch interessant – gebruikte McGregor (2000) het begrip objectgericht. De *tourist gaze* is namelijk ook op te vatten als de objectgerichte blikrichting. De vraag die dan gesteld wordt is: Welke objecten of verschijnselen krijgen de aandacht in toeristische informatie en welke juist niet?
- 5 Verzamelbegrip voor onderzochte reisgidsen, VVV-brochures en stadswandelingen.
- 6 Dat deze recente stadswijken en gebouwen ook waardevol en interessant kunnen zijn, behoeft waarschijnlijk geen toelichting voor de lezers (denk aan MIP/MSP). Een vertaalslag van de ‘professionele interesse’ in deze periode naar een breder publiek is nog niet voltooid. Er zijn voor een breder publiek over verschillende steden al wel publicaties verschenen (zoals de reeks *Architectuur en Stedenbouw 1850-1940*, uitgegeven door Waanders in Zwolle), maar in toeristische wandelingen is deze periode vaak zwak vertegenwoordigd.
- 7 In het onderzoek is dit begrip gedefinieerd als kennis van historisch-geografisch verhaal van de stad en/of historisch-geografische kennis van historisch-geografisch erfgoed in de stad.

- 8 Overigens lijkt de kennis van erfgoed in het algemeen ook beperkt geweest te zijn. Veel besef van ‘perioden’ hadden de respondenten niet.

LITERATUUR

- GORP, B. VAN (2003). *Bezienswaardig? Historisch-geografisch erfgoed in toeristische beeldvorming*. Eburon, Delft.
- MCGREGOR, A. (2000). *Dynamic texts and tourist gaze; death, bones and buffalo*. *Annals of Tourism Research* 27/1, pp. 27-50.
- VAN DER VAART, R. (1998). *Toeristische beelden van Parijs, de veranderende blik van reisgidsen*. In: J. HAUER, B. DE PATER, L. PAUL & K. TERLOUW (RED.). *Steden en streken; geografische opstellen voor Gerard Hoekveld*. Van Gorcum, Assen.
- ONDERZOCHE TOERISTISCHE INFORMATIE OVER MAASTRICHT**
- Ars Sacra (1997). *VVV Maastricht i.s.m. Bonnefan-tenmuseum & Organisatie*. Heiligdomsvaart 1997, Echt.
- Gevelstenen-wandeling Maastricht (1999). *VVV Maastricht, Maastricht*.
- Fietsroute in de omgeving van Maastricht (1999). *VVV Maastricht, Maastricht*.
- Maastricht Marco Poloreisgidsen (2001). *Van Reemst/Unieboek, Houten*.
- Maastricht & Zuid Limburg; Capitool reisgidsen (2001). *Van Reemst/Unieboek, Houten*.
- Maastricht, gezellige stad in het zuiden. In: *Stadswandelingen, ANWB/VVV wandelgids, 4e grondig herziene druk* (2000). ANWB, Den Haag.
- Maastricht. In: *Groene Gids Nederland* (2001). Michelin.
- Maastricht. In: *Nederland; Capitool reisgidsen, 4e herziene druk* (2002). *Van Reemst/Unieboek, ANWB en Dorling Kindersley*.
- Promenade in Wyck (2000). *VVV Maastricht, Maastricht*.
- Stadswandeling Maastricht 1 (2001). *VVV Maastricht, Maastricht*.
- Toeristische gids 2001 Maastricht en omgeving (2001). *VVV Maastricht, Maastricht*.
- Vestingwandeling Maastricht 2 (1999). *VVV Maastricht, Maastricht*.